

**ZARYS HISTORII
POLSKIEGO TOWARZYSTWA NAUKOWEGO
NA OBCZYŻNIE**

Londyn, 2009

Wstęp

Wyczerpujący zarys historii Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie jeszcze się do chwili obecnej (2008 r.) nie ukazał.

Były drukowane pewne prace w tej sprawie: prof. Edward Szczepanik dał bardzo ogólny obraz działania PTNO w swym referacie na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie w czerwcu 1996 roku, prof. Józef Jasnowski przedstawił bibliografię publikacji Towarzystwa za lata 1950-1990 i napisał rozprawę o PTNO w okresie kongresów 1985 i 1995, prof. Maria Barbara Topolska i prof. Tadeusz Radzik przedstawiali prace o działaniach Polskiej Emigracji na ostatnim Kongresie Kultury w 1995 roku i w dziele milenijnym, ale obszerny obraz historii Towarzystwa jeszcze się nie pojawił.

Autor, obecny prezes Towarzystwa, doszedł do wniosku, że należy go napisać.

W tej pracy autor starał się to przedstawić dużo obszerniej. A więc na początku jest przedstawiony w rozdziale pierwszym ramowy obraz historii Towarzystwa, jego powstanie i zarys działania na podstawie uchwalonych statutów, podanych w rozdziale następnym.

Do Towarzystwa należała elita naukowców polskich, którzy pragnęli reprezentować wolną naukę Polski, uzależnioną w Kraju przez władze komunistyczne.

Autor chciał przedstawić ich osiągnięcia naukowe podane w osobistych zapisach przy wyborach na członków. I te są podane w następnym rozdziale.

W czwartym rozdziale jest podana działalność Towarzystwa chronologicznie, atmosfera naukowa manifestująca się w zjazdach, sympozjach, odczytach publicznych, kongresach. Następnie rozdziały podają kolejne władze Towarzystwa, bibliografie "Roczników", bibliografie kongresów (1970, 1985, 1995), bibliografię dzieła milenijnego w języku angielskim "The Polish cultural and scientific heritage at the dawn of the third millennium", nekrologi, życiorysy kolejnych prezesów Towarzystwa i sylwetki większości członków założycieli PTNO.

Autor zaczął pisać pracę w październiku 2008 roku i podał to do wiadomości Walnego Zebrania w grudniu tegoż roku. Życzono mu zdrowia. Dobrze życiono.

Stanisław Portalski

I

Ramowy obraz historii Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie

Poniższe jest streszczeniem i dość poważnym uzupełnieniem referatu prof. Edwarda Szczepanika w 'Roczniku' Nr XXXIX.

Powstanie Towarzystwa

Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie zostało założone przez Polską Radę Naukową w styczniu 1950 roku. Rada powstała z inicjatywy ówczesnego ministra oświaty Rządu Rzeczypospolitej Polskiej w Londynie, prof. Władysława Folkierskiego, trochę wcześniej, w dniu 7 grudnia 1948 roku i w swym działaniu postawiła sobie jako główne zadanie stworzenie prawdziwego Towarzystwa Naukowego poza Krajem, rządzonym przez komunistyczne władze uległe Związkowi Radzieckiemu. W tym celu Rada postanowiła zebrać ewidencję polskich naukowców, chcących uczestniczyć w takim Towarzystwie. Gdy to uczyniła, Rada – na Walnym Zebraniu w dniu 27 stycznia 1950 roku – przekształciła się w Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie, uchwalając jego statut, stawiając sobie za cel następujące działania:

- a) reprezentowanie, popieranie i obrona niezależnej nauki polskiej na obczyźnie;
- b) czuwanie nad potrzebami i rozwojem nauki polskiej;
- c) koordynowanie polskiej działalności naukowej i rozwijanie inicjatywy w tym zakresie;
- d) prowadzenie spisu polskich stowarzyszeń naukowych i pracowników naukowych poza krajem oraz ich dorobku naukowego.

Członkowie-Założyciele PTNO

*(Litera 'H' za nazwiskiem oznacza Wydział Humanistyczny,
'P' – Przyrodniczy)*

A. Miejscowi:

Aleksandrowicz Jerzy (P), Brzeski Tadeusz (H), Folkierski Władysław (H), Grodyński Tadeusz (H), Helczyński Bronisław (H), Jakubski Antoni (P), Jarra Eugeniusz (H), Jędrzejewiczowa Cezaria (H), Klemensiewicz

Zygmunt (P), Koczy Leon (H), Komarnicki Wacław (H), Kościałkowski Stanisław (H), Kukiel Marian (H), Lanckorońska Karolina (H), Laskiewicz Alfred (P), Leliwa Zbigniew (P), Mazur Józef (P), Mglej Stanisław (P), Odrzywolski Witold (P), Paszkiewicz Henryk (H), Pragier Adam (H), Ramułt Mirosław (P), Rostowski Jakub (P), Rouppert Kazimierz (P), Ruszkowski Jan (P), Skoczylas Stanisław (P), Skwarczyński Paweł (H), Stahl Zdzisław (H), Stroński Stanisław (P), Sukiennicki Wiktor (H), Sulimirski Tadeusz (H), Świaniewicz Stanisław (H), Śliżyński Bronisław (P), Wielhorski Władysław (H), Zaremba Stanisław (H), Żółtowski Adam (H) – razem 36.

B. Zamiejscowi:

Deryng Antoni (H), Glaser Stefan (H), Halecki Oskar (H), Heitzman Marian (H), Koskowski Włodzimierz (P), Kucharzewski Jan (H), Lednicki Wacław (H), Łukasiewicz Jan (H), Mokrzycki Gustaw Andrzej (P), Pułaski Franciszek (H), Rzoska Julian (P), Sułkowski Józef (H), Zaborski Bogdan (H), Zaleski Zygmunt (H), Znaniecki Florian (H) – razem 15.

Na pierwszym Walnym Zebraniu w dniu 20 października 1950 roku dokonano pierwszych wyborów nowych członków: do Wydziału Humanistycznego – 7, do Wydziału Przyrodniczego – 15.

Liczbę członków na samym początku ograniczono do 90, później do 120, a następnie do 144, jeszcze później do 180, 200 i 220, podzielonych równo na dwa wydziały: humanistyczny i przyrodniczo-matematyczny. Warunkiem przyjęcia na członka było posiadanie stopnia naukowego oraz publikacji przynajmniej dwóch prac naukowych.

Władze Towarzystwa

Moimi poprzednikami na stanowisku prezesa Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie (PTNO) byli profesorowie: Tadeusz Brzeski (1950/58), Tadeusz Sulimirski (1958/59 i 1978/80), Władysław Folkierski (1959/61), Bronisław Hełczyński (1961/65) i 1966/78), Jakub Rostowski (1965/66), Tymon Terlecki (1980/81) i Edward Szczepanik (1981/2003). Wspomagało ich zawsze dwóch wiceprezesów (Stanisław Biegański, Władysław Folkierski, Andrzej Folkierski, Marian Kukiel, Józef Rotblat, Tadeusz Sulimirski) i sekretarz generalny (Stanisław Biegański, Józef Bujnowski, Kazimiera Domaniewska-Sobczak, Bronisław Hełczyński,

Jakub Hoffman, Jerzy Kanarek, Jan Ostrowski, Kazimierz Rouppert, Tadeusz Sulimirski, Ignacy Wieniewski, Juliusz Załęski) oraz para członków Zarządu.

Zasadniczymi kierownikami pracy byli przewodniczący wydziałów, profesorowie: Jan Drewnowski, Jerzy Gawenda, Bronisław Helczyński, Stanisław Stróński, Tadeusz Sulimirski, Władysław Wielhorski, Ignacy Wieniewski i Adam Żółtowski na Wydziale Humanistycznym, a Kajetan Boratyński, Antoni Jakubski, Zygmunt Klemensiewicz, Józef Rotblat, Jakub Rostowski, Julian Rzóska, Adam Szanser i Roman Wajda na Wydziale Przyrodniczo-Matematycznym.

Każdy Wydział miał również swego sekretarza, którymi byli: Stanisław Biegański, Józef Jasnowski, Jan Ostrowski, Wiesław Strzałkowski i Józef Żmigrodzki na Wydziale Humanistycznym oraz Andrzej Folkierski, Jerzy Kanarek, Władysław Rydzewski, Roman Wajda i Juliusz Załęski na Wydziale Przyrodniczo-Matematycznym.

I powyższa organizacja pracy miała miejsce aż do 1981 roku, kiedy pod jego koniec, z powodu wyjazdu profesora Tymona Terleckiego do Stanów Zjednoczonych, funkcję prezesa PTNO objął prof. Edward Szczepanik. Podział Towarzystwa na Wydziały został zniesiony i opiekę nauki humanistyczno-społecznej i nauki przyrodniczo-matematycznej powierzono dwóm odpowiednim wiceprezesom. Górna granica ogólnej ilości członków Towarzystwa również została usunięta i statut musiano dostosować do wymogów brytyjskiego prawa w instytucjach dobroczynnych (charytatywnych).

Do obecnego Zarządu Towarzystwa (2008) wchodzi: wiceprezesa profesorowie Józef Jasnowski (zmarł 9 października 2009 roku) i Bolesław Indyk, sekretarz generalny prof. Ryszard Kotaś, skarbnik mgr Ludwik Maik, redaktor 'Rocznika' Krzysztof Rowiński i członkowie: prof. Zofia Butrym (łącznie z PUNO), dr inż. Andrzej Fórmaniak (łącznie z STP) i dr Andrzej Suchcitz (łącznie z Instytutem Polskim i Muzeum im. gen. Sikorskiego). Towarzystwo liczy 195 członków, w tym 18 honorowych (cudzoziemców) i 13 korespondentów. Przeszło połowa (56%) członków rzeczywistych mieszka poza Wielką Brytanią.

Działalność Towarzystwa

Działalność Towarzystwa naświetlają jego 'Roczniki', których wydano już 50. Zawierają one: sprawozdania Zarządu, listę członków w okresie sprawozdawczym, nekrologi i biografie, teksty wygłoszonych lub przesłanych referatów i rozpraw naukowych, sprawozdania z działalności

polskich instytucji naukowych na obczyźnie i wyborów nowych członków na rocznych Walnych Zebraniach Towarzystwa.

Kolejne numery 'Rocznika' są w latach:

I – 1950/51; II – 1951/52; III – 1952/53; IV – 1953/54; V – 1954/55; VI – 1955/1956; VII – 1956/1957; VIII – 1957/1958; IX – 1958/1959; X – 1959/1960; XI – 1960/1961; XII 1961/1962; XIII – 1962/1963; XIV – 1963/64; XV – 1964/65; XVI – 1965/66; XVII – 1966/67; XVIII – 1967/68; XIX – 1968/69; XX – 1969/70; XXI – 1970/71; XXII – 1971/72; XXIII – 1972/79; XXIV – 1980/81; XXV – 1981/82; XXVI – 1982/83; XXVII – 1983/84; XXVIII – 1984/85; XXIX – 1985/86; XXX – 1986/87; XXXI – 1987/88; XXXII – 1988/89; XXXIII – 1989/90; XXXIV – 1990/91; XXXV – 1991/92; XXXVI – 1992/93; XXXVII – 1993/94; XXXVIII – 1994/95; XXXIX – 1995/96; XL – 1996/97; XLI – 1997/98; XLII – 1998/99; XLIII – 1999/2000; XLIV – 2000/2001; XLV – 2001/02; XLVI – 2002/03; XLVII – 2003/04; XLVIII – 2004/05; XLIX – 2005/06, L – 2006/07.

Działalność wydawnicza PTNO przedstawia się następująco:

W latach 1955-1961 wydano 3 zeszyty „Nauka polska na obczyźnie 1939-1960 pod redakcją prof. Tadeusza Sulimirskiego, zapoczątkowane przez Komitet Polskiej Rady Naukowej pod przewodnictwem prof. Tadeusza Grodyńskiego. Pierwszy zeszyt zawiera następujące prace: Nauka polska na obczyźnie 1939-1954 (T. Sulimirski); Uniwersytet Polski Zagranicą w Paryżu 1939-1940 (T. Sulimirski); Polski Wydział Lekarski w Edynburgu 1941-1949 (J. Rostowski); Kurs przyrodniczy w Doddington 1946 (B. Śliżyński); Komisja Akademickich Studiów Medycyny Weterynaryjnej w Edynburgu, 1943-1948 (S. Mglej); Studium Pedagogiczne w Edynburgu, 1943-1946 (T. Sulimirski); Studium Prawno-Administracyjne w Londynie, 1941-1944 (T. Sulimirski); Polski Wydział Prawa przy Uniwersytecie w Oxfordzie, 1944-1947 (T. Brzeski); Studium Polonistyczne przy Instytucie Polskim w Bejrucie, 1946-1948 (S. Kościółkowski).

- W roku 1956 opublikowano dzieło pt. „Adam Mickiewicz. Księga w stulecie zgonu (1855-1955)”, przygotowane przez Komitet redakcyjny PTNO pod przewodnictwem prof. Stanisława Strońskiego, a po jego zgonie, prof. Władysława Folkierskiego.
- W roku 1960 opublikowano w „Roczniku Spraw Krajowych” londyńskiego Instytutu Badania Zagadnień Krajowych zbiór wybranych referatów wygłoszonych na Konferencji Wolnej Kultury Polskiej w Londynie w czerwcu 1957 roku, której PTNO było jednym z inicjatorów i organizatorem sekcji naukowej. Konferencja ta odbyła się pod

protektoratem komitetu honorowego z prezesem PTNO prof. Tadeuszem Brzeskim na czele i pod przewodnictwem prof. Adama Żółtowskiego.

- W roku 1970 odbył się w Londynie I Kongres Współczesnej Nauki i Kultury Polskiej na Obczyźnie, którego prace pod redakcją dr. Mieczysława Sas-Skowrońskiego zostały opublikowane przez komitet organizacyjny z prof. Marianem Kukielem jako honorowym przewodniczącym. W kongresie, częściowo finansowanym przez PTNO, wzięło udział 71 członków Towarzystwa. Wygłosili oni 38 spośród 82 opublikowanych referatów.
- W roku 1984 opublikowano przez Polską Fundację Kulturalną w Londynie pracę zbiorową pod auspicjami PTNO pt. „Wiktorja Wiedeńska (1683)” w jej trzechsetlecie, pod redakcją prof. Józefa Jasnowskiego i Benedykta Dytrycha.
- W roku 1985 Polska Fundacja Kulturalna opublikowała zbiorową pracę pod egidą PTNO pt. „Napaść sowiecka i okupacja polskich ziem wschodnich (wrzesień 1939)” w jej 45-tą rocznicę, redagowaną przez Józefa Jasnowskiego i Edwarda Szczepanika.
- W roku 1986 PTNO wydało pracę prof. Jana Marcinkiewicza pt. „Ekologiczne zanieczyszczenie Polski” i angielskie jej tłumaczenie pt. „Polution in the heart of Europe”.
- W roku 1989 dr Franciszek Strzałko wydał swoje “Studia do dziejów drewnianej architektury sakralnej” pod auspicjami PTNO.
- W latach 1986-1990 Polska Fundacja Kulturalna wydała 10 tomów prac II Kongresu Kultury Polskiej na Obczyźnie, który zorganizowało PTNO w roku 1985, a mianowicie:
 - I. Ojczyzna w sercach: pokłosie Kongresu Kultury Polskiej – redaktorzy: E. Szczepanik i Z. Wałaszewski
 - II. Bieżące zagadnienia krajowe – redaktor: J. Drewnowski
 - III. Nowoczesna historia Polski – redaktor: J. Jasnowski
 - IV. Polski wysiłek zbrojny w II wojnie światowej – redaktorzy: S. Biegański i A. Szkuta
 - V. Literatura polska na obczyźnie – redaktor: J. Bujnowski
 - VI. Filozofia polska na obczyźnie – redaktor: W. Strzałkowski
 - VII. Prace ogólnonaukowe – redaktor: W. Skiba
 - VIII. Polskie więzi kulturowe na obczyźnie – redaktor: M. Paszkiewicz
 - IX. Oświata, książka i prasa na obczyźnie – redaktor C. Czapliński
 - X. Wieczór poezji Drugiej Emigracji – redaktorzy: I. Delmar i O. Żeromska

- W roku 1995 PTNO zorganizowało III Kongres Kultury Polskiej na Obczyźnie. W jego części pierwszej przedstawiono zbiorowe opracowania historii emigracji polskiej od 1939 roku do 1990. Opublikowano to jako „Materiały do dziejów niepodległościowego uchodźstwa polskiego 1939-1990” w ośmiu tomach jak poniżej:
 - I. Władze RP na obczyźnie podczas II wojny światowej – redaktor: Z. Błażyński
 - II. Mobilizacja uchodźstwa do walki politycznej, 1945-1990 – redaktor: L. Kliszewicz
 - III. Kierownictwo obozu niepodległościowego na obczyźnie, 1945-1990 – redaktor: A. Szkuta
 - IV. Akcja niepodległościowa na terenie międzynarodowym, 1945-1990 – redaktor: T. Piesakowski
 - V. Pomoc Krajowi przez niepodległościowe uchodźstwo, 1945-1990 – redaktor: R. Lewicki
 - VI. Zakończenie działalności władz RP na Uchodźstwie, 1989-1991 – redaktorzy: R. Zakrzewski i Z. Błażyński
 - VII. Wybór dokumentów – redaktorzy: A. Suchcitz, W. Rojek i L. Maik
 - VIII. Uzupełnienie do tomów I, II, V i VI – redaktor: Z. Błażyński.

Prace przedstawione w drugiej części Kongresu, omawiające bieżące stosunki między krajem i emigracją oraz osiągnięcia technologiczne na obczyźnie, opublikowano w trzech następujących tomach:

- I. Bieżące zagadnienia ekonomiczne społeczne i humanistyczne – redaktor: Z. Wałaszewski
 - II. Wybór polskich osiągnięć technologicznych na obczyźnie – redaktor Z. Makowski
 - III. Polska poza Polską: Sprawozdanie z III Kongresu Kultury Polskiej na Obczyźnie – redaktor: K. Rowiński
- W roku 2003 PTNO opublikowało książkę w języku angielskim pt. „The Polish cultural and scientific heritage at the dawn of the third millennium”, wydaną przez Polską Fundację Kulturalną. Głównym redaktorem był prof. E. Szczepanik, a redaktorem poszczególnych działów byli: prof. Z. Wałaszewski, prof. M. Paszkiewicz, prof. S. Portalski i dr A. Suchcitz.

Przeszłość i troska o przyszłość

PTNO nigdy nie pobierało składek, członkowie płacili, którzy mogli sobie na to pozwolić, tylko za „Rocznik”. Towarzystwo liczyło zawsze na pomoc instytucji społecznych i dobroczynnych ludzi. I faktycznie, pomocą służył, dokąd istniał, Rząd Rzeczypospolitej Polskiej na Uchodźstwie, a później jego majątkowy spadkobierca Polonia Aid Foundation Trust (PAFT), Stowarzyszenie Kombatantów Polskich, Koło Oficerów Dyplomowanych na Obczyźnie (dzięki szczodrej ofiarności płk. Jana Sochackiego), Komitet Obywatelski Pomocy Uchodźcom Polskim, Stowarzyszenie Techników Polskich w Wielkiej Brytanii, PUCAL, Fundusz Oświaty Polskiej Zagranicą, Samopomoc Lotników i inne organizacje byłych żołnierzy i uchodźców polskich wszędzie na świecie. Warto tu wspomnieć Fundację M. Grabowskiego, Polską Macierz Szkolną lub Polską Organizację Społeczno-Kulturalną (POSK). Będąc tak wspierane, PTNO było w stanie przyznawać nagrody za prace naukowe, np. ufundowane przez Kompanie Wartownicze w Niemczech (laureaci: Henryk Paszkiewicz, Kazimierz Rouppert i Marian Kukiel); nagrodę im. Ireny z Grabowskich Kruszewskiej, ofiarowaną przez jej syna (laureaci: dziennikarz brytyjski Neal Ascherson i Janusz Zawodny); nagrody im. Alfreda Lenkszewicza, ufundowane przez jego małżonkę Kazimierę (laureaci: ks. prof. Józef Bocheński, Fundacja londyńska Veritas, Aleksander Gella, Jan Karski, Czesław Lejewski, Tomasz Piesakowski, Piotr Wandycz i Janusz Zawodny) i nagrodę Funduszu Pomocy Krajowi (laureat: Stefan Kurowski). Wspaniałą hojność w tej dziedzinie okazała Karolina Borchardt, która sfinansowała kilka wydawnictw PTNO i prac kongresowych. Wszystkim powyższym należy się złożyć serdeczne podziękowanie w imieniu PTNO.

W III Kongresie Kultury Polskiej na Obczyźnie, zorganizowanym przez PTNO w Londynie w 1995 roku wzięło udział wielu pracowników ośrodków badań polonijnych. Ówczesny prezes PTNO, prof. E. Szczepanik, zdając sobie sprawę oczywistą, że z przyczyn biologicznych niepodległościowe ośrodki emigracyjne kurczą się bardzo poważnie, powziął myśl – popartą przez Zarząd – spotkania się z pracownikami krajowymi dla omówienia współpracy między krajowymi i emigracyjnymi ośrodkami badań polonijnych. Takie spotkanie miało miejsce na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie 21 czerwca 1996 roku na sesji naukowej „Emigracja–Kraj”. Zaproponowano początkowo stworzenie Komitetu Koordynacyjnego Badań Polonijnych, a następnie, w ramach starań o utworzenie Rady Porozumiewawczej Badań nad Polonią, w czerwcu 1997 roku w Rogach pod Gorzowem Wielkopolskim odbyła się następna konferencja naukowa, na której prezes PTNO, prof. E. Szczepanik

został wybrany przewodniczącym tej Rady, a dr Marek Szczerbiński (Gorzów Wielkopolski)– sekretarzem).

Następnie były spotkania powyższej Rady we wrześniu 1998 roku w Zielonej Górze, we wrześniu 1999 roku w Łagowie Wielkopolskim i we wrześniu 2000 roku odbyła się konferencja w Bydgoszczy w Muzeum Dyplomacji i Uchodźstwa Polskiego przy tamtejszej Akademii Pedagogicznej. Wszędzie jeszcze przewodził spotkaniom Rady, przemianowanej w 2001 roku na “Światową Radę Badań nad Polonią”, prof. E. Szczepanik, ale w niedługim czasie przekazał jej przewodnictwo prof. A. Targowskiemu (ze Stanów Zjednoczonych). Na miejsce prezesa, prof. E. Szczepanika, w Zarządzie tej Rady, jako jeden z wiceprezesów wszedłem ja. I tak to zostało do chwili obecnej (2008 r.), choć w ubiegłym roku, po rezygnacji z funkcji prezesa Rady prof. A. Targowskiego z powodu innych ważnych obowiązków, prezesurę przejął mgr Wiesław Gołębiwski (ze Stanów Zjednoczonych).

Jak z tego widać, z troską o przyszłość PTNO ściśle współpracuję ze Światową Radą Badań nad Polonią. Na jej konferencjach, obok mnie, bywa często redaktor „Rocznika” p. Krzysztof Rowiński, jeszcze stosunkowo